

De ervaringsvolle leegte

Een literatuurstudie naar ervaringsarmoede in de digitale en genetwerkte cultuur

Naam: Anne Nelissen
Studentnummer: 5495903
Opleiding: Media en Cultuur
Begeleider: dr. Chiel Kattenbelt
Collegejaar: 2017-2018, blok 2
Inleverdatum: 25-01-2018

Abstract

Dat we altijd bereikbaar zijn en overal beschikking hebben tot een enorm netwerk aan contacten en informatie, is een niet meer weg te denken aspect van onze moderne samenleving. De komst van digitale technologieën heeft grote veranderingen in ons leven teweeggebracht. In deze tekst wordt de invloed van deze veranderingen op de ervaring onder de loep genomen.

De mens en technologie hebben zich altijd al moeten verhouden tot elkaar. Ook de digitale technologie veronderstelt een bepaalde verhouding tussen de mens en de technologie. Het digitale brengt een nieuwe mate van versnelling in ons leven. Ook al worden we hierdoor overweldigd, toch blijven we tegelijkertijd behoefte hebben aan de vele en snelle belevingen die het digitale ons biedt. Walter Benjamin en Lieven De Cauter constateren in de moderniteit een constant verlangen naar en een daarmee samenhangende overvloed aan beleving. Deze tendensen gaan volgens hen ten koste van de echte ervaring. Aan de hand van deze ontwikkelingen wordt de term ervaringsarmoede geïntroduceerd.

Door middel van een literatuuranalyse wordt in deze tekst onderzocht in hoeverre er sprake is van ervaringsarmoede in de digitale en genetwerkte cultuur van vandaag. Hierbij ligt de focus op de overprikkeling en op hoe gebeurtenissen verwerkt worden; als een oppervlakkige beleving of als een diepere ervaring? Uit de analyse blijkt dat er in de digitale cultuur zeker over een oververhitting en een niet bij te houden snelheid gesproken kan worden. Daarnaast wijzen veel aspecten in het digitale er op dat gebeurtenissen verwerkt worden als beleving. De vraag die vervolgens nog rest, is of we door middel van digitale onthouding weer dichter tot de ervaring kunnen komen.

Inhoudsopgave

Introductie.....	3
1. De mens en technologie	4
2. De digitale en genetwerkte cultuur.....	7
3. Ervaring en ervaringsarmoede.....	9
3.1 Ervaring.....	9
3.2 Ervaringsarmoede	10
4. Analyse	12
4.1 In hoeverre is er sprake van een overvloed aan prikkels?.....	12
4.2 In hoeverre worden prikkels tot een ervaring of tot een beleving verwerkt?	15
4.3 In hoeverre wordt tijdens de digitale onthouding de ervaringsruimte weer geopend? ...	18
Conclusie.....	20
Literatuurlijst	22

Introductie

Wanneer je deze zin leest, ontferm jij je dan daadwerkelijk met je volledige aandacht over deze letters en woorden? Of ligt er bijvoorbeeld ook een mobiel naast je met een scherm dat hoogstwaarschijnlijk tijdens het lezen van één van de volgende hoofdstukken wel weer een keer oplicht doordat er een nieuw berichtje binnenkomt. Of heb je heel verstandig alle apparaten weggelegd, maar voel je na deze paar zinnen toch weer de neiging om even snel te controleren of je geen nieuwe meldingen hebt gekregen? De komst van de digitale technologieën heeft ons leven voor een deel gemakkelijker gemaakt; we hebben altijd een bibliotheek aan informatie op zak en kunnen connecties leggen met wie en wanneer we willen. De technologieën hebben echter ook een verandering gebracht in hoe snel en hoe veel informatie wij moeten kunnen behappen. In dit paper beargumenteer ik dat we deze snelheid en hoeveelheid vaak niet meer kunnen bijbenen en dat dit ten koste kan gaan van onze focus en mogelijkheid tot verdieping. In de volgende hoofdstukken zal ik specifiek behandelen hoe de ervaring, en vooral het tekort aan ervaring, vorm krijgt in onze digitale en genetwerkte samenleving.

In dit onderzoek staat de vraag 'In hoeverre is er sprake van ervaringsarmoede binnen de digitale en genetwerkte cultuur?' centraal. In het eerste hoofdstuk zal ik uitleggen waarom dit een relevante vraag is aan de hand van het discours over de verhouding tussen mens en technologie. In het tweede en derde hoofdstuk zullen de verschillende begrippen uit de hoofdvraag gecontextualiseerd worden. In hoofdstuk twee wordt de digitale en genetwerkte cultuur behandeld en hoofdstuk drie gaat over de ervaring en de ervaringsarmoede. Het laatste hoofdstuk betreft de literatuuranalyse waarin de hoofdvraag benaderd wordt vanuit de volgende drie deelvragen:

- 1) In hoeverre is er sprake van een overvloed aan prikkels?
- 2) In hoeverre worden prikkels tot een ervaring of tot een beleving verwerkt?
- 3) In hoeverre wordt tijdens de digitale onthouding de ervaringsruimte weer geopend?

1. De mens en technologie

Peter-Paul Verbeek beargumenteert in zijn boek *De grens van de mens* dat het bestaan van de mens niet begrepen kan worden zonder zijn verbinding met technologie in acht te nemen.¹ Wat de precieze verhouding tussen mens en technologie is, is een veel besproken en bediscussieerd onderwerp. Mary Tiles en Hans Oberdiek maken in hun artikel "Conflicting Visions of Technology" een indeling van de discussie rondom de mens-technologierelatie waar onder andere Verbeek, zoals ik straks zal aantonen, tegen in gaat. Tiles en Oberdiek onderscheiden in deze discussie twee kanten: een optimistische en een pessimistische visie op technologie. Vanuit de optimistische kant wordt technologie gezien als iets waar wij controle over hebben en wat we kunnen gebruiken om meer controle over de natuur te krijgen. De pessimistischere partij gelooft echter dat wij de controle over technologie verloren hebben en dat de technologie controle over ons kan gaan uitoefenen.² Deze twee kampen worden respectievelijk ook wel aangeduid als sociaal constructivisme en technologisch determinisme.

Onder andere Marshall McLuhan en Martin Heidegger denken dat de technologie een determinerende invloed heeft op het menselijk bestaan. McLuhan beschouwt technologie als een extensie van de mens. Hij stelt dat elke extensie invloed heeft op de fysieke- en sociale wereld en dat het de omgeving vormt waarin het bestaat.³ Technologie is verantwoordelijk voor "the shaping, the twisting, the bending of the whole human environment".⁴ Martin Heidegger ziet ook een grote rol voor technologie in hoe wij ons verhouden tot de wereld. Volgens Heidegger bepaalt de technologie namelijk hoe de realiteit aan ons verschijnt.⁵ Deze twee theorieën geven aan dat de rol van technologie in onze leefwereld groot is en dat het relevant is deze rol op te helderen; "the need to understand the effects of the extensions of man becomes more urgent by the hour".⁶

Verbeek sluit aan bij de gedachte dat technologie een grote rol in ons leven speelt. Hij verwoordt de rol van technologie als volgt: "technologieën bemiddelen de ervaringen en praktijken van mensen".⁷ Hij noemt dit technische mediatie. Technologieën bemiddelen niet alleen onze zintuigelijke waarneming maar ook onze betekenisgeving.⁸ De angst voor de

¹ Peter-Paul Verbeek, *De grens van de mens: Over techniek, ethiek en de menselijke natuur* (Rotterdam: Lemniscaat, 2011).

² Mary Tiles en Hans Oberdiek, "Conflicting Visions of Technology," in *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*, red. Robert C. Scharff en Val Dusek (Malden: John Wiley & Sons, 2014): 249-259.

³ Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man* (Cambridge: MIT Press, 1994): 4, 6, 21.

⁴ G. E. Stearn, *McLuhan: Hot & Cool – A Primer for the Understanding of and a Critical Symposium with Responses by McLuhan* (London: Penguin Books, 1968): 331.

⁵ Martin Heidegger, "The Question Concerning Technology," in *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*, red. Robert C. Scharff en Val Dusek (Malden: John Wiley & Sons, 2014): 305-317, 309-312.

⁶ McLuhan, 4.

⁷ Verbeek, 38.

⁸ Idem, 38-40.

dominantie van de technologie over de mens nuanceert Verbeek door te stellen dat de mens nooit autonoom is geweest ten opzichte van de techniek: "Zonder het vuur, het schrift, de bril, het vliegtuig en de telefoon zouden wij niet de mensen zijn die we nu zijn."⁹

De categorisering van Tiles en Oberdiek veronderstelt een harde scheiding tussen de mens en de technologie. De mens en technologie worden als twee afzonderlijke entiteiten benaderd waarbij de één macht kan uitoefenen over de ander. Ook in de gedachten van McLuhan en Heidegger is deze scheiding terug te vinden. Verbeek ziet deze grens echter vervagen en zoekt naar een nieuwe theoretisering die niet gebaseerd is op deze harde grenzen. Bijvoorbeeld een nieuwe techniek zoals *deep brain stimulation*, waarbij soms opmerkelijke gedragsverandering optreden bij de patiënten, maakt het lastig om een de grens tussen de mens en de technologie te kunnen trekken. Ook Donna Haraway pleit voor het verwerpen van dergelijke dichotomieën in haar tekst "A Cyborg Manifesto". Ze stelt dat de relatie tussen organisme en machine een "border war" is geweest.¹⁰ Zowel Haraway als Verbeek zien het vaststellen van de grens tussen mens en technologie als een verloren bezigheid en zien juist mogelijkheden in het denken buiten deze grenzen om.¹¹ Zo stelt Verbeek dat we ons niet moeten afvragen waar de scheidingen liggen, maar hoe de verwevenheid vorm krijgt en hoe we deze verwevenheid vorm moeten en kunnen geven.¹²

Verbeek stelt een hermeneutische benadering van de relatie tussen mens en technologie voor. Binnen deze visie "vormt technologie het weefsel van betekenis waarbinnen ons bestaan vorm krijgt".¹³ Hij sluit hiermee aan bij Bruno Latour. Latour stelt namelijk ook dat de maatschappij en de technologie niet als twee aparte entiteiten moeten worden gezien. In plaats van mens en technologie tegenover elkaar te plaatsen, moeten we ons een netwerk voorstellen waarin de verschillende entiteiten hun betekenis vergaren door middel van de relaties die ze tot elkaar hebben.¹⁴ Verbeek vult dit aan met het statement dat de mens nooit los heeft gestaan van de technologie; de mens is altijd verweven geweest met de technologie en heeft zijn eigen evolutie door middel van technologie beïnvloed.¹⁵

Al moeten we de technologie misschien niet als een harde determinerende invloed van buitenaf zien, wel geven alle bovenstaande denkers aan dat technologie zeker een aandeel heeft in de vorming van ons bestaan. Zoals Verbeek ook al aangaf, is het relevant om de

⁹ Idem, 27.

¹⁰ Donna Haraway, "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Social Feminism in the Late Twentieth Century," in *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*, red. Robert C. Scharff en Val Dusek (Malden: John Wiley & Sons, 2014): 610-630, 611.

¹¹ Haraway, 611.

Verbeek, 113.

¹² Verbeek, 119.

¹³ Idem, 63.

¹⁴ Bruno Latour, "Technology is Society Made Durable," in *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*, red. John Law (Londen: Routledge, 1991): 103-131, 129-130.

¹⁵ Verbeek, 27.

verwevenheid tussen mens en technologie te onderzoeken.¹⁶ In dit onderzoek zal ik mij niet wagen aan het volledig onderzoeken van deze verwevenheid, maar focus ik op de verwevenheid tussen de menselijke ervaring en de technologie.

In de afgelopen tweeëneenhalve eeuw heeft de samenleving veel technologische ontwikkelingen doorgemaakt. Dankzij de industrialisering en de massaproductie werd de toegang tot steeds meer soorten producten en diensten gemakkelijker en sneller. Het idee dat een gebruiksvoorwerp gebruikt wordt tot het stuk gaat, wordt vervangen door het verlangen naar een vervanging voor een gebruiksvoorwerp zodra er een nieuwere en spannendere versie van dat gebruiksvoorwerp op de markt komt. Lieven De Cauter toont in zijn boek *Archeologie van de kick* aan dat in het moderne leven een gemis aan ervaring bestaat waaruit een ervaringshonger en een zoektocht naar kicks en belevenissen ontstaat.¹⁷ In de moderne wereld is er ontzettend veel te zien, te genieten en te beleven in vaak korte tijd. Hiermee wordt verondersteld dat elke leegte gevuld kan en moet worden. Deze overvloed aan prikkels laat te weinig tijd over voor verwerking en laat een gemis van de echte ervaring ontstaan, zo beargumenteert De Cauter. Hij noemt dit ervaringsarmoede.¹⁸

De Cauter verbindt dit tekort aan ervaringen met de moderniteit. De moderniteit is de periode vanaf de Verlichting die samenvalt met de industrialisering en de versnellingsprocessen van het kapitalisme.¹⁹ In deze tekst zal het idee van ervaringsarmoede onderzocht worden in relatie tot de moderne digitale en genetwerkte cultuur. Zoals in het volgende gedeelte naar voren zal komen, is overprikkeld zijn geen ongewone aangelegenheid voor de moderne mens die leeft binnen de digitale cultuur.

¹⁶ Idem, 119.

¹⁷ Lieven De Cauter, *Archeologie van de kick: Over moderne ervaringshonger* (Nijmegen: Vantilt, 2013).

¹⁸ Idem: 14, 43.

¹⁹ Idem, 10.

2. De digitale en genetwerkte cultuur

Een technologie is digitaal wanneer het de input van informatie omzet naar een binaire structuur bestaande uit de cijfers 0 en 1.²⁰ In dit onderzoek staat dit basisconcept over het digitale niet zo zeer centraal, maar draait het vooral om het genetwerkte karakter van digitale technologieën. Vanaf het midden van de jaren '80 begon de computer de gepersonaliseerde en genetwerkte vorm aan te nemen zoals we die nu kennen.²¹ In de jaren '90 werd de genetwerkte cultuur uitgebreid met de opkomst van het internet en verspreiding van de mobiele telefoon. Na de eeuwwisseling kwamen hier ook de sociale netwerkplatformen bij.²²

De mate waarin apparaten tegenwoordig genetwerkt kunnen zijn, is uniek in de geschiedenis van technologische media. De aanwezigheid van een groot digitaal netwerk heeft de manier van communiceren getransformeerd. Digitale systemen vertalen alle input naar een generaal taal van nullen en enen in plaats van dat verschillende soorten input ook op een verschillende manier vertaald worden zoals analoge systemen deden.²³ Andy Lavender beargumenteert in zijn artikel "Digital Culture" dat deze nieuwe manieren en snelheid waarmee communicatie kan plaatsvinden, een verandering te weeg brengen in de manier waarop mensen en organisaties omgaan met informatie en communicatie. Lavender plaatst de ontwikkeling van de digitale technologie in het rijtje van grote ontwikkelingen zoals de industriële revolutie en de opkomst van de elektriciteit.²⁴

Alone Together geschreven door Sherry Turkle gaat voor een groot deel over het volledig genetwerkte leven waarin wij ons sinds de jaren negentig bevinden. We leven in een situatie waarin je niet alleen thuis via de computer met de hele wereld verbonden bent, maar waarin je altijd en overal bereikbaar bent en in verbinding staat met de rest van de wereld.²⁵ Turkle beargumenteert al in het begin van haar boek dat technologieën meer voor ons zijn dan slechts 'tools'; ze vormen ons leven. Tegenwoordig worden we door steeds ingewikkeldere en bijna breingelikkende 'tools' gevormd. In deze vorming door de technologie ziet Turkle gevaren voor veranderingen en beschadigingen van de emoties en de relaties van mensen.²⁶

In virtuele ruimtes gaan we andersoortige connecties met elkaar aan. Turkle spreekt haar angst uit over hoe mensen elkaar steeds meer behandelen als een opvraagbaar object. We willen altijd in connectie met elkaar blijven, maar we willen hier ook controle over houden. Turkle stipt aan dat we door alle communicatie(mogelijkheden) overweldigd worden, waardoor

²⁰ Andy Lavender, "Digital Culture," in *Mapping Intermediality in Performance*, red. Sarah Bey-Cheng et. al. (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010): 125-134, 125.

²¹ Martin Lister, et. al., *New Media: A Critical Introduction* (New York: Routledge, 2009): 2.

²² Lavender, 126.

²³ Vincent Mosco, *The digital sublime: Myth, power, and cyberspace* (Cambridge: MIT Press, 2005): 155.

²⁴ Lavender, 127-128.

²⁵ Sherry Turkle, *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other* (New York: Basic Books, 2011): xii.

²⁶ Idem, x, 293.

het steeds moeilijker wordt om iemand zijn volle aandacht te krijgen. Ze geeft ook aan dat er een paradox in de overweldiging zit: ook al worden we overspoeld met een te grote hoeveelheid aan connectiviteit, toch leren we ook hier steeds meer behoefte aan te hebben. Tegenwoordig is het continu in connectie staan een voorwaarde om je veilig te voelen.²⁷ Dit soort uitspraken doet denken aan een soort verslaving. Turkle zegt dan ook: "Technology is bad because people are not as strong as its pull."²⁸ Dit duidt op een gevoel of veronderstelling dat mensen snel - deels onbedoeld - overmatig gebruik maken van technologieën.

Het altijd in connectie zijn, vereist dat we meerdere situaties en activiteiten tegelijk kunnen afhandelen, ook al wordt het hierbij al snel duidelijk dat dit boven onze eigenlijke vaardigheden uitstijgt. Turkle zegt hierover: "Our networked devices encourage a new notion of time because they promise that one can layer more activities onto it."²⁹ Doordat een mobiele telefoon altijd genetwerkt is, word je wanneer je boodschappen doet in de supermarkt, uitgenodigd om tegelijkertijd even het berichtje van je moeder te beantwoorden. Dit 'dubbel' gebruikmaken van de tijd geeft niet alleen een nieuwe notie van tijd, maar geeft ook een nieuwe ervaring van ruimtes en activiteiten. Bijna altijd is er sprake van een constant verschuivende aandacht.³⁰

Turkle spreekt ook over de verhouding tussen technologie en de mens. Ze stelt niet dat de technologie ons tot deze nieuwe omgangsvormen verplicht, maar ze zegt wel dat technologie de nieuwe omgangsvormen mogelijk maakt. Kortom, het is niet de oorzaak van onze manier van ons verhouden tot personen en emoties, maar het stuurt een bepaald soort gedrag wel aan. Het medium waarmee een bericht wordt verstuurd, is bepalend voor hoe de boodschap wordt bedoeld en overkomt. Zo schetst Turkle het beeld dat tegenwoordig een berichtje via de mobiele telefoon haastig en informeel is, een bericht via de computer al een formeler karakter heeft en een bericht dat via de vaste telefoon wordt doorgegeven belangrijk of formeel is.³¹

De komst van digitale technologie bracht dus een grote verandering in de mate waarin wij genetwerkt zijn. Dit heeft gevolgen voor hoe wij met elkaar en met onszelf omgaan. Wij hebben behoefte aan de grote connectiviteit die de technologieën ons bieden, terwijl deze connectiviteit vaardigheden eist die boven onze menselijke vermogens liggen, zoals het multitasken dat Turkle benoemde. De grote hoeveelheid en gelijktijdigheid kunnen wij eigenlijk niet in een hoog tempo verwerken. Eén van de consequenties hiervan is dat dit ten koste gaat van de menselijke ervaring. Het volgende hoofdstuk zal de ervaring behandelen.

²⁷ Idem, 153-154, 157, 168, 202, 204, 227, 247.

²⁸ Idem, 228.

²⁹ Idem, 164.

³⁰ Idem, 267.

³¹ Idem, 177, 190, 199.

3. Ervaring en ervaringsarmoede

3.1 Ervaring

In de filosofie kan het vertoog over ervaring niet genegeerd worden. Voor Aristoteles gaat ervaring samen met vertrouwdheid en oefening; ervaring is "een verworvenheid die gebaseerd is op herinnering".³² In het moderne discours over ervaring zijn twee polen te onderscheiden. Aan de ene kant staat het objectieve ervaringsbegrip, waarbij de ervaring gezien wordt als kennis vanuit de zintuiglijke ervaring. Aan de andere kant staat het subjectieve ervaringsbegrip, die het subject, het individu, als fundament ziet voor filosofische reflectie en ervaring.³³ Ook al zou het een interessante studie zijn om verder op dit discours in te gaan, toch heb ik door de beperkte tijd en omvang ervoor gekozen om voor deze analyse te focussen op de uitleg van ervaring met oog op de ervaringsarmoede. Ik zal de theorieën van Walter Benjamin als uitgangspunt hiervoor gebruiken.

Benjamin stelt dat de structuur van de ervaring een verandering heeft ondergaan. In zijn artikel "Über einige Motive bei Baudelaire" weidt hij verder uit over wat hij onder 'ware ervaring' verstaat. Aan de hand van het gedachtegoed van Henri Bergson beargumenteert Benjamin dat het geheugen een doorslaggevende rol speelt in de ervaring. Ervaring bestaat niet uit bewuste, afzonderlijke feiten in de herinnering, maar uit stromen van onbewuste data in het geheugen. Dit relateert Benjamin aan het *mémoire involuntaire* zoals beschreven door Marcel Proust. Vanuit dit idee stelt hij dat het van toeval afhankelijk is wanneer en of je grip kan krijgen op de eigen ervaring. Het vervlogene bevindt zich namelijk niet bewust in de herinnering, maar kan per toeval naar boven komen door een aspect van een stoffelijk voorwerp of een gevoel dat dit voorwerp teweegbrengt.³⁴

Benjamin stelt dat bij de ervaring niet alleen het individuele maar ook het collectieve geheugen een rol speelt. Hij stelt: "Waar ervaring heerst in de strikte zin van het woord, gaan in de herinnering bepaalde inhouden uit het eigen individuele verleden een verbinding aan met die van het collectieve verleden."³⁵ Hij ziet ervaring als een collectieve structuur die moet kunnen worden overgeleverd.

In zijn boek *Archeologie van de kick* maakt Lieven De Cauter een onderscheid tussen beleving en ervaring. Wat betreft de ervaring volgt De Cauter Benjamins gedachten. De Cauter beschrijft beleving als "de innerlijke ervaring, de ervaring als bewuste, nadrukkelijke en onmiddellijke gewaarwording".³⁶ De opkomst van de beleving is voor hem onlosmakelijk

³² De Cauter, 143.

³³ Idem, 143-147.

³⁴ Walter Benjmanin, *Kleine filosofie van het flaneren: Passages, Parijs, Baudelaire*, vertaald door Ineke van der Burg, Jan van Heemst en Wim Notenboom (Amsterdam: Sua Amsterdam, 1992): 87-89.

³⁵ Idem, 90.

³⁶ De Cauter, 147.

verbonden met de sentimentele golf van de moderniteit.³⁷ Walter Benjamin ziet de beleving als het verval van de ervaring. Wanneer informatie uitsluitend op de sensatie is gedoeld, gaat dit ten koste van de mogelijkheid tot ervaring. Volgens Benjamin staat tijd de ervaring in de weg. Een plaatsing in de tijdsorde raakt aan het bewustzijn en maakt van een gebeurtenis een beleving.³⁸

Aan het rijtje sentimentaliteit en beleving, voegt De Cauter ook de woorden prikkel en shock toe. Door alle versnellingsprocessen van de moderniteit wordt een enorme hoeveelheid stimuli op ons afgevuurd. We worden aan een verheviging blootgesteld waarop ons lichaam niet adequaat kan anticiperen en dus niet via het normale reactiepatroon op kan reageren.³⁹ Volgens Benjamin wordt een shock-ervaring door het bewustzijn gepareerd en krijgt het dus de vorm van een belevenis. Hoe meer prikkels er ontvangen worden, hoe getrainder het bewustzijn is in het afweren van deze prikkels, hoe kleiner de kans dat een gebeurtenis doordringt tot de ervaring en dus hoe eerder gebeurtenissen verwerkt worden als beleving.⁴⁰

Bij de shockbeleving speelt de afweer van de prikkels een rol, voor een kick worden prikkels juist opgezocht. Volgens Benjamin heeft de mens, onder invloed van de technische vernieuwingen, steeds meer behoefte gekregen aan stimulerende indrukken.⁴¹ Bij een kick is de beleving het enige doel. In plaats van dat het subject zich op een object projecteert, wordt bij een kick het subject zelf 'verdinglijkt'. Hiermee staat de kick volgens De Cauter "aan het einde van het verval van de overdraagbare, collectieve ervaring".⁴²

3.2 Ervaringsarmoede

Benjamin en De Cauter spreken beiden over ervaringsarmoede. Het begrip wijst er niet op dat mensen te weinig nieuwe ervaringen hebben, maar wijst op een verlangen van ervaringen bevrijd te worden. Benjamin stelt: "ze hebben het allemaal 'gevreten', 'de cultuur' en de 'mens', en ze zijn daarvan oververzadigd en moe geworden".⁴³ In het begrip ervaringsarmoede zit een paradox. Het woord toont aan dat er een armoede is aan ervaringen maar tegelijkertijd hangt dit samen met een oververzadiging; mensen worden namelijk overspoeld met belevingen. Juist omdat de overvloed aan prikkels alle gebeurtenissen tot een beleving maakt

³⁷ Ibidem.

³⁸ Benjamin, *Kleine filosofie van het flaneren*, 93, 109.

³⁹ De Cauter, 162-163.

⁴⁰ Benjamin, *Kleine filosofie van het flaneren*, 92-93.

⁴¹ Idem, 102.

⁴² De Cauter, 167-168.

⁴³ Walter, Benjamin, *Maar een storm waait uit het paradijs: Filosofische essays over taal en geschiedenis*, vertaald door Ineke van der Burg en Mark Wildschut (Nijmegen: SUN, 1996): 140.

en daarmee voorkomt dat het een ervaring kan worden, ontstaat er een tekort aan echte ervaringen waardoor er toch een behoefte blijft ontstaan naar nieuwe stimulansen.

Samenhangend met de omschrijving die Benjamin geeft over de ervaring, geeft De Cauter vijf parameters aan de hand waarvan gemeten kan worden of er sprake is van een verval van de ervaring: wanneer een ervaring bewust beleefd wordt, wanneer een ervaring individueel beleefd wordt, wanneer de gebeurtenis geplaatst wordt in een lege homogene kloktijd, wanneer het plaatsvindt in een gerationaliseerd arbeidsproces en wanneer de verbinding met de collectieve overlevering verloren raakt.⁴⁴ Deze vijf aspecten zijn kenmerkend voor wat een gebeurtenis tot beleving maakt. De bewuste, individuele en onmiddellijke beleving schuift de mogelijkheid tot echte ervaring aan de kant.

In het volgende gedeelte zal ik een beschouwing van een experiment over digitale onthouding onder de loep nemen. Ervaringsarmoede zal hierbij als perspectief dienen om de bevindingen te analyseren. Er valt dus te spreken over ervaringsarmoede wanneer gebeurtenissen op zodanige manier worden verwerkt dat ze tot een beleving gevormd worden. Wanneer er sprake is van een overvloed aan stimulansen, heeft dit effect op de manier waarop de mens ervaring kan verwezenlijken. In het experiment naar de digitale onthouding komt het verschil tussen in het digitale en buiten het digitale zijn naar voren.⁴⁵ De ervaringsarmoedelens zal de focus leggen op de vraag naar hoe gebeurtenissen verwerkt worden; of de overprikkeling hierbij een rol speelt en of de manier van verwerken duidt op een beleving of een ervaring. De parameters van De Cauter zullen hierbij een goede leidraad vormen.

⁴⁴ De Cauter, 172.

⁴⁵ Hans Schnitzler, *Kleine Filosofie van de Digitale Onthouding* (Meppel: De Bezige Bij, 2017).

4. Analyse

De hoofdvraag van mijn analyse zal zijn: In hoeverre is er sprake van ervaringsarmoede binnen de digitale en genetwerkte cultuur? Zoals aangetoond in het bovenstaande gedeelte, is er sprake van ervaringsarmoede wanneer gebeurtenissen verwerkt worden als belevenissen. Daarnaast speelt de overprikkeling een rol in hoe stimulansen verwerkt worden. Aan de hand hiervan zijn drie deelvragen opgesteld voor dit onderzoek, namelijk: 1) In hoeverre is er sprake van een overvloed aan prikkels? 2) In hoeverre worden prikkels tot een ervaring of tot een beleving verwerkt? 3) In hoeverre wordt tijdens de digitale onthouding de ervaringsruimte weer geopend? Bij de tweede vraag zullen de parameters die De Caeter verwoordt, leidend zijn voor de categorisering van de gebeurtenissen.

De hoofdvraag zal beantwoord worden middels een literatuuranalyse. Gezien de geringe tijd voor de uitvoering van dit onderzoek, heb ik gekozen om één specifiek werk nauwkeurig te analyseren: het boek *Kleine Filosofie van de Digitale Onthouding* geschreven door Hans Schnitzler. Daarnaast zullen enkele door Schnitzler geciteerde of geparafraseerde werken die hij inzet voor zijn argument, ook meegenomen worden in de analyse. In *Kleine Filosofie van de Digitale Onthouding* beschrijft Schnitzler zijn bevindingen naar aanleiding van gesprekken met studenten die een week lang een digitale 'detox' zijn ondergaan, oftewel onthecht waren van het digitale. Vragen die naar aanleiding van de diepte interviews met de studenten naar voren kwamen, gingen over hoe wij ons verhouden tot de schermwereld maar ook over hoe wij ons onder invloed van deze digitale schermwereld verhouden tot onszelf en de samenleving. Kortom, wat betekent het om te zijn in het digitale? Juist dit boek zal dienen als basis van deze literatuurstudie omdat het een heldere vergelijking trekt tussen de situatie met en zonder digitale verbindingen.

4.1 In hoeverre is er sprake van een overvloed aan prikkels?

Schnitzler haalt om de bevindingen van de studenten in context te plaatsen McLuhan aan. Omdat Schnitzler McLuhans ideeën nauwgezet volgt, zal ik nu voor de volledigheid de relevante opmerkingen die McLuhan maakt in de eerste drie hoofdstukken van zijn bekende boek *Understanding Media*, kort benoemen. McLuhan schrijft dat elk nieuw medium een verandering in schaal, tempo of patroon van het menselijke bestaan teweeg brengt en daarmee onze verhouding tot de werkelijkheid vormgeeft. Nieuwe technologieën versnellen en verbreden de al bestaande functies van de mens. Hij stelt dat een mogelijk gevaar van nieuwe technologieën is dat de technologie 'oververhit' raakt. Bij oververhitting ontwikkelt een technologie zich

richting het tegenovergestelde van wat het als doel had.⁴⁶ Met een citaat uit een Chinees gedicht geeft McLuhan aan dat de oververhitting van een medium de "overextended man or culture" tot gevolg heeft en daarmee het tegenovergestelde effect bereikt:

He who stands on tiptoe does not stand firm;
He who takes the longest strides does not walk the fastest ...
He who boasts of what he will do succeeds in nothing;
He who is proud of his work achieves nothing that endures.⁴⁷

Schnitzler relateert deze theorie aan de invloed van de huidige digitale technologieën. Hij geeft bijvoorbeeld aan dat de altijd aanwezige, ideaalbeeld gevende en deelbare fotografie in plaats van een overzichtelijke archivering van de realiteit, juist minder grip op de realiteit geeft aangezien het de chaotische eigenschap van deze realiteit niet in zich opneemt of toont. De meest treffende oververhitting van deze tijd is volgens Schnitzler het fenomeen 'infobesitas', oftewel, de overvloed aan informatie.⁴⁸

Schnitzler haalt Bernard Stiegler aan, die voortborduurde op McLuhans oververhittingstheorie. Stiegler ziet media als techniekprothesen van de mens. De mens is voor overleving afhankelijk van deze techniekprothesen. Stiegler ziet in deze tijd oververhitting ontstaan in hoe de consumptie-industrie ons verlangens en een constante innovatiedrang opdringt. Het niet in bezit hebben van de nieuwste technologieën omschrijft hij als fantoompijn. Nieuwe consumptiegoederen en technologieën, waardoor nieuwe verlangens ontstaan, volgen elkaar in een enorm tempo op. Door de hoge snelheid blijft er geen tijd over voor gewenning aan de nieuwe verlengstukken en realiseren de technologieën soms het tegenovergestelde van hun eigenlijke doel.⁴⁹

Schnitzler stelt dat media en technologieën ons kunnen bevrijden van lijfelijke beperkingen.⁵⁰ Dit zou op het eerste oog antwoord kunnen geven op het eeuwenoude verlangen om de ziel uit het beperkende lichaam te bevrijden en heeft ook een heleboel concrete voordelen: je kan zonder moeite contact opnemen met een persoon duizenden kilometers verderop en je hebt, met een beetje goede internetverbinding, binnen enkele seconde toegang tot een enorm web aan informatie. Toch hebben Schnitzler, Stiegler en McLuhan laten zien dat er ook minpunten op te merken zijn. Nieuwe technologieën beïnvloeden onze verhouding tot de werkelijkheid en dienen als toevoeging aan onze menselijke functies. Ik denk dat door het verlangen naar nieuwe technologieën die de consumptiemaatschappij ons oplegt, het zo goed als onmogelijk is om bewust te kiezen om technologieën een deel van het

⁴⁶ McLuhan, 14, 31.

⁴⁷ Idem, 34.

⁴⁸ Schnitzler, 42-43, 46-48.

⁴⁹ Idem, 46-48.

⁵⁰ Idem, 71.

bestaan te laten zijn. Daarnaast hebben we door de enorme ontwikkelingsnelheid geen tijd om goed aan de nieuwe technologieën te wennen. Ons menselijke lichaam heeft vaardigheden en capaciteiten die afgestemd zijn op de mogelijkheden van dit lichaam, toevoegingen hieraan kunnen voorbijgaan aan wat de mens kan bijbenen en hierdoor kan de mens overprikkeld raken. De grote hoeveelheid auto-ongelukken is hier een treffend voorbeeld van. Om het heel simpel te stellen, worden deze veroorzaakt door de ontoereikende factoren van de mens om de snelheid waarmee de technologie de wereld benadert, bij te benen.

Hartmut Rosa spreekt over de versnelling in de laatmoderne samenleving. Naast het feit dat de technologieën sneller zijn geworden dan de mens kan bijhouden, is ook het tempo van de opeenvolging van gebeurtenissen binnen de samenleving omhoog gegaan. Rosa zet de technologische acceleratie en de groei van het tempo tegen elkaar uit. Hieruit blijkt dat hoewel de technologieën als maar sneller worden, ze het groeiende tempo niet kunnen bijhouden. Kortom, een hoger aantal gebeurtenissen of handelingen moet plaatsvinden in hetzelfde tijdsbestek.⁵¹ Volgens Schnitzler zorgt de hoge snelheid en de veelheid van de digitale cultuur voor een afstand tussen ons en de wereld. In plaats van in het hier en nu zijn, ontstaat er een desoriëntatie omdat we tegelijk overal en nergens zijn.⁵²

In het digitale leven worden tijd en ruimte overbrugt.⁵³ Dat wil zeggen dat er meerdere (virtuele) ruimtes, gebeurtenissen of gesprekken op hetzelfde moment plaatsvinden. Dat een persoon in de trein al bellend zijn mail op zijn laptop checkt, is geen onvoorstelbare situatie. Al is het in dit soort situaties vaak de vraag waar de aandacht daadwerkelijk ligt. Door het overal en altijd zijn van de technologie, wordt ook op mensen de verwachting gelegd dat zij overal en direct beschikbaar kunnen zijn. Dat behoeftes direct bevredigd worden, wordt een gewoonte. Omdat de mens eigenlijk niet de capaciteiten heeft om gelijktijdig meerdere gebeurtenissen te onderhouden, is er vaak sprake van een afwezige aanwezigheid en moet de aandacht op steeds snellere wijze verlegd kunnen worden. Het snel moeten verleggen van de aandacht gaat ten koste van de concentratie. Schnitzler stelt dan ook dat het werkgeheugen constant een grote taak heeft aan het verleggen van de focus. Onze aandacht is ten gevolge hiervan een grote speler geworden in de economie. Door in te spelen op onze verlangens proberen aandachtstechnologieën onze focus te annexeren.⁵⁴

In het eerste hoofdstuk "Smartphone uit, werkelijkheid aan?" bespreekt Schnitzler hoe de studenten het ondervonden om niet de mogelijkheid te hebben om gebeurtenissen vast te

⁵¹ Hartmut Rosa, *Alienation and Acceleration: Towards a Critical Theory of Late-Modern Temporality* (Malmö: NSU Press, 2010): 13, 25.

⁵² Schnitzler, 67-68.

⁵³ Idem, 68.

⁵⁴ Idem, 79, 102-105.

leggen met hun mobiele telefoon. Het constant bekijken van de wereld met de neiging om momenten op een zo perfect mogelijk afgebeelde wijze te delen, geeft een onrustig gevoel.⁵⁵ Een student sprak over hoe de altijd aanwezige camera op je mobiele telefoon een "hebberige basishouding" aan je opdringt.⁵⁶ Turkle sprak over de sterke aantrekkingskracht van technologie die doet denken aan een verslaving.⁵⁷ Volgens Schnitzler is deze verslavingsmetafoor absoluut niet misplaatst. Digitale toepassingen zijn volgens hem gericht op het creëren van verslaving, wat uiteraard verband houdt met de economische waarde van de aandacht. Het constant op zak hebben van een smartphone met een camera cultiveert volgens Schnitzler dwangmatigheid en gejaagdheid.⁵⁸ Hierbij ontstaat overprikkeling dus door de drang naar het creëren van een artificiële versie van de beleving.

Alle bovenstaande bevindingen laten zien hoe de komst van digitale technologieën op verschillende manieren onrust of overprikkeling creëren in ons bestaan. Als eerste liet McLuhan zien hoe een medium zelf aan zijn grenzen voorbij kan gaan en daarmee oververhitting veroorzaakt. Stiegler liet zien dat de hoge snelheid waarin technologieën elkaar opvolgen, ons te weinig tijd geeft om aan de nieuwe technologieën te wennen. Daarnaast eist het hoge tempo van de digitale cultuur veel van onze aandacht. Dat bedrijven en technologieën ook nog op inspelen op het trekken van onze aandacht vanuit een winstoogpunt, versterkt dit natuurlijk alleen maar.

De ontkoppeling van het digitale voelde voor veel van de studenten als een bevrijding of opluchting. De ontkoppeling gaf de studenten ruimte voor reflectie. Schnitzler geeft aan dat de detox de studenten afstand liet doen van zaken die doorgaans vanzelfsprekend lijken, wat hen meer ruimte gaf.⁵⁹ Deze vanzelfsprekendheid toont aan hoe onzichtbaar de overprikkeling op ons inspeelt; pas wanneer we afstand doen van alledaagse zaken, merken we hoezeer deze ons overstimuleren en onze focus bepalen.

4.2 In hoeverre worden prikkels tot een ervaring of tot een beleving verwerkt?

Het lichaam kan volgens Benjamin niet via het normale reactiepatroon reageren op een overvloed aan prikkels. Hoe meer de mens bloot wordt gesteld aan grote hoeveelheden prikkels, hoe beter het bewustzijn wordt in het efficiënt afweren van deze prikkels en hoe

⁵⁵ Idem, 16.

⁵⁶ Idem, 33.

⁵⁷ Turkle, 228.

⁵⁸ Schnitzler, 34, 58.

⁵⁹ Idem, 16, 20.

minder gebeurtenissen doordringen tot de ervaring.⁶⁰ Schnitzler sluit zich hierbij aan. Prikkel hebben verwerkingstijd nodig en als er te weinig tijd voor verwerking is, kan de mens niet adequaat reageren. Ervaring vereist volgens Schnitzler inspanning; met te weinig inspanning krijgt de ervaring niet de kans om te beklijven. In het digitale kunnen we niet met genoeg tijd en inspanning reageren op gebeurtenissen, Schnitzler stelt namelijk dat in het digitale leven het evenwicht tussen externe prikkels en handelingsalternatieven verstoord is.⁶¹

De situatie tijdens de digitale onthouding werd door de studenten als echter, actueler en dieper bestempeld. Dit is mede doordat het zijn in het digitale een gevoel van desoriëntatie met zich meebrengt. Het digitale is niet gegrond in een fysiek-materiële omgeving en geeft weinig tastbare referentiepunten.⁶² Schnitzler stelt dat we ruimtes en objecten waarmee wij interacteren, begrijpen door deze interactie. Hij stelt dat door gebrek aan oriëntatie in de digitale ruimte deze mogelijkheid tot volle interactie en inbedding verdwijnt. Het digitale is abstract en ongrijpbaar. Bijvoorbeeld de programmeertaal, waaruit de complete digitale beeldcultuur opgebouwd is, is namelijk voor veel mensen abstract en niet te verstaan.⁶³

In het digitale kunnen er meerdere situaties tegelijk plaatsvinden. Een persoon kan in het digitale in meerdere ruimtes tegelijk zijn en je kan met gemak oog in oog komen te staan met een persoon duizenden kilometers verderop. Schnitzler stelt dat in het digitale sprake is van een overbrugging van ruimte en tijd. Ook stelt Schnitzler dat de afstand tussen origineel en kopie steeds minder helder wordt. Hij stipt hiermee de vervaging aan tussen online-offline en digitaal-analoog die Verbeek en Haraway aangaven.⁶⁴

Zowel de desoriëntatie binnen het digitale, als de vervaging tussen het digitale en analoge duiden op een afstand tussen de gebruiker en het achterliggende proces. Het ontstaan van deze afstand beschrijft Albert Borgmann met het apparatenparadigma. Het apparatenparadigma omschrijft hoe in de consumptiemaatschappij een steeds grotere afstand bestaat tussen de consument en het productieproces.⁶⁵ Deze afstand creëert een moeiteloze beschikbaarheid van goederen. Borgmann stelt: "Something is available in this sense if it has been rendered instantaneous, ubiquitous, safe and easy."⁶⁶ De technologische samenleving is gericht op efficiëntie, wat ten koste gaat van ons besef van het achterliggende proces, oftewel

⁶⁰ Benjamin, *Kleine filosofie van het flaneren*, 92-93.

⁶¹ Schnitzler, 80-81, 110.

⁶² Idem, 15, 21, 66.

⁶³ Idem, 20, 23, 66-68.

⁶⁴ Idem, 22-23, 66-68.

⁶⁵ Albert Borgmann, "The Moral Complexion of Consumption" *Journal of Consumer Research* 26.4 (2000): 418-422, 420.

⁶⁶ Albert Borgmann, *Technology and the Character of Contemporary Life: A Philosophical Inquiry* (Chicago: University of Chicago Press, 2009): 41.

van de realiteit.⁶⁷ Dit idee van Borgmann laat een verschuiving in onze beleving van goederen zien.

Wat Borgman met zijn apparatenparadigma beschrijft, staat in verband met de arbeidsvervreemding waar Karl Marx voor een groot deel zijn werk aan gewijd heeft. Hij beargumenteert dat door de opdeling van het arbeidsproces de arbeider een verlengstuk van de machine wordt. De arbeider heeft hierbij geen enkele invloed meer op het eindproduct en raakt vervreemd van het product en het proces.⁶⁸ Dit is wat De Cauter bedoelt met het gerationaliseerde arbeidsproces. Het gerationaliseerde arbeidsproces houdt dus in dat iemand bij wijze van spreken slechts één schroefje aan de lopende band aandraait, zonder enig idee te hebben waar dit schroefje voor dient of wat het eindproduct gaat zijn. De desoriëntatie in het digitale en de voor de meeste mensen onbegrijpelijke programmeertaal duiden op eenzelfde soort afstand tussen de mens en het proces. Voor De Cauter was het plaatsvinden van een gebeurtenis in een gerationaliseerd arbeidsproces een kenmerk voor creëren van een beleving.⁶⁹

De Cauter stelt ook dat het bewust ervaren van een gebeurtenis, de gebeurtenis tot een beleving maakt. Ook al meldt Schnitzler dit niet expliciet, toch zou ik willen stellen dat in enkele voorbeelden die hij noemt dit bewust worden van de beleving naar voren komt. Al eerder sprak ik over de veranderde ervaring van de studenten met of zonder de constante mogelijkheid om een gebeurtenis vast te leggen. Zonder deze mogelijkheid voelden de studenten zich vrijer in het waarnemen van de gebeurtenis. Eén student stelde bijvoorbeeld dat hij nu zelf kon bepalen wanneer hij door zou lopen. Wanneer hij wel de mogelijkheid had om een foto te maken en dit ook had gedaan, had het maken van de foto het moment bepaald waarop de beleving voorbij zou zijn. In plaats van een stroom van indrukken, wordt de realiteit dan op een bewust moment verstild en afgekapt.⁷⁰ Ik denk dat in een dergelijk geval de dwang om een foto te maken ervoor zorgt dat de gebeurtenis minder vrij en in De Cauters woorden bewuster gemaakt wordt.

Zoals Benjamin aangaf, is de ervaring grotendeels gegrond op het geheugen. Bij de echte ervaring zou het individuele verleden een verbinding aan gaan met het collectieve verleden.⁷¹ Stiegler beargumenteert dat alle technieken uiteindelijk dienen als een veruitwendiging van het geheugen. Deze veruitwendiging van het geheugen, in bijvoorbeeld het schrift, maakt de collectieve overlevering mogelijk en maakt het daarmee mogelijk om

⁶⁷ Andrew Feenberg, "Philosophy of Technology at the Crossroads: Critique of Heidegger and Borgmann" in *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*, red. Robert C. Scharff en Val Dusek (Malden: John Wiley & Sons, 2014): 362-374, 364.

⁶⁸ Damme, Maïke van, et. al., *Verzonken technologie: ICT en de arbeidsmarkt* (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2005): 4.

⁶⁹ De Cauter, 172.

⁷⁰ Schnitzler, 34, 36.

⁷¹ Benjamin, *Kleine filosofie van het flaneren*, 90.

cultuur en tradities te laten ontstaan. Wanneer we de argumenten van zowel Stiegler als Benjamin aanhouden, blijken technieken zoals het schrift onmisbaar te zijn voor het bestaan van ervaring. Stiegler ziet nu echter een verandering in de veruitwendiging van het geheugen en spreekt over de industrialisering van geheugens wat samenhangt met de verlangen- en aandachtseconomie.⁷² De industrialisering van geheugens ontnemt de individuele en collectieve grip hierop. Wanneer geheugen geïndustrialiseerd wordt en gebruikt wordt om economisch in te spelen op de verlangens van mensen, valt er niet meer te spreken over het geheugen zoals Benjamin het definieert. Benjamin spreekt namelijk over onbewuste stromen en indrukken in het geheugen die toevalligerwijs naar boven kan komen.⁷³ In plaats van het toevalligerwijs naar boven laten komen, wordt het geïndustrialiseerde geheugen bewust aangestuurd met oog op het vangen van verlangens voor economische doeleindes.

4.3 In hoeverre wordt tijdens de digitale onthouding de ervaringsruimte weer geopend?

Schnitzler spreekt over een behoefte aan ontkoppeling van het digitale en veronderstelt dan ook een ervaringskloof tussen de virtuele realiteit en analoge, materiële realiteit. In het digitale vormen de digitale vensters ons perspectief voor het opdoen van ervaring. Schnitzler benoemt meerdere keren dat tijdens de onthouding een 'meer en echter zijn' ontstond.⁷⁴ Betekent dit dat we met de digitale onthouding weer dichterbij de ervaring komen?

Wanneer wij ons in het digitale bevinden, denken we volgens Schnitzler niet meer na over de scheiding tussen het origineel en het kopie. Het altijd kunnen vastleggen en kopiëren van de realiteit, leidt volgens Schnitzler tot een verschaling. Hij beargumenteert aan de hand van bevindingen van de studenten dat het origineel zonder de mogelijkheid tot kopie waardevoller, bewuster en zuiverder is.⁷⁵ De onthouding laat volgens Schnitzler zien dat de werkelijkheid dus nog wel degelijk toegankelijk is. Dit is in tegenstelling tot wat sommige denkers zoals Luciano Floridi stellen. Floridi ziet de postmoderne toestand namelijk als een volledig gesimuleerde realiteit zonder verwijzing naar de werkelijke, materiële wereld.⁷⁶

Al zou de onthouding ons dichterbij de ervaring brengen, in hoeverre is een digitale onthouding een realistisch streven? Net zoals Verbeek beargumenteert Schnitzler dat de moderne technologie het maatschappelijke weefsel doordringt.⁷⁷ Schnitzler spreekt daarnaast

⁷² Schnitzler, 47-48.

⁷³ Benjamin, *Kleine filosofie van het flaneren*, 87-89.

⁷⁴ Idem, 9, 21-22, 95.

⁷⁵ Idem, 33, 36.

⁷⁶ Idem, 25, 31, 51.

⁷⁷ Idem, 23.

over de vervreemding die door het digitale teweeg wordt gebracht. De verslavingsdynamiek van het digitale laat ons het verlangen naar digitale prikkels nastreven, terwijl dat eigenlijk niet is wat we daadwerkelijk verlangen.⁷⁸ Dit is te relateren aan wat bij ervaringsarmoede aan de hand is; een verlangen naar echte ervaring laat ons oppervlakkige belevingen nastreven wat het ontstaan van echte ervaring alleen maar in de weg zit en het verlangen dus versterkt. Schnitzler beargumenteert hoe momenten van verstillig en leegte positieve effecten kunnen hebben op onze ontwikkeling en psychologische verdieping.⁷⁹ In deze momenten van leegte en stilte kan ook de verwerkingsruimte voor de ervaring weer geopend worden. Levend in het digitale zijn momenten van leegte moeilijk te vinden. Om een dergelijk moment te creëren, moet een persoon zich heel bewust van alle digitale toegangspoorten afzonderen. Het onthoudingsexperiment laat gelukkig zien dat dat mogelijk is en dat dergelijke momenten nog niet volledig verloren zijn.⁸⁰

⁷⁸ Idem, 56-58.

⁷⁹ Idem, 80-83.

⁸⁰ Idem, 113.

Conclusie

Dit onderzoek had als doel om de vraag 'In hoeverre is er sprake van ervaringsarmoede binnen de digitale en genetwerkte cultuur?' te beantwoorden door middel van een literatuuranalyse waarbij de conceptualisering van ervaringsarmoede aan de hand van Benjamin en De Cauter als perspectief diende. Als eerste werd de focus gelegd op de overprikkeling. Hierbij kwam naar voren dat het digitale inderdaad door zijn snelheid en veelheid overprikkelend kan zijn. Mensen raken gedesorienteerd in het digitale en zijn constant bezig met het verleggen van hun aandacht in plaats van het geven van diepere aandacht. Daarnaast gaf McLuhan aan dat technologieën ook kunnen oververhitten en daarmee de gebruikers mede-oververhitten. Het niet kunnen opbrengen van volledige aandacht veronderstelt dat er niet genoeg ruimte overblijft voor de verwerking van gebeurtenissen.

Het tweede gedeelte van de analyse betrof de manier van verwerking van prikkels. In dit gedeelte kwamen drie aspecten van de door De Cauter benoemde aspecten van beleving naar voren: het ervaren in een gerationaliseerd arbeidsproces, het bewust ervaren en het verliezen van de collectieve overlevering. In het digitale wordt er een te grote afstand tussen de gebruiker en het product gecreëerd waardoor de mens de verbinding met het proces erachter verliest. Daarnaast worden gebeurtenissen door de digitale cultuur bewust gemaakt, aangezien het digitale ze onttrekt aan de onbewuste stromen waar de ervaring uit bestaat. Ten slotte liet Stiegler zien hoe het geheugen onderworpen wordt aan de geïndustrialiseerde overlevering, in plaats van dat de ervaring via de collectieve structuur overgeleverd wordt.

Het laatste gedeelte van de analyse ontfermde zich over de vraag of de digitale onthouding ons weer dichterbij de ervaring zou brengen. De digitale onthouding liet wel degelijk zien dat de werkelijkheid toegankelijk was en dat de momenten van leegte en reflectie die de onthouding bood, ruimte voor reflectie en verdieping opende.

Om dit onderzoek behapbaar te houden is een beperkte literatuuranalyse uitgevoerd. Ik heb één conceptualisering van ervaring aangehouden en heb ook het materiaal met betrekking tot de digitale cultuur beperkt gehouden. Uiteraard zou het interessant en verbredend zijn voor een verdere studie om meerdere perspectieven op zowel de ervaring als de digitale cultuur in de discussie te betrekken.

Daarnaast roept de laatste deelvraag nieuwe vragen op over hoe de ruimte voor ervaring mogelijk via andere wegen dan alleen de digitale onthouding weer geopend kan worden. Verschillende kunstvormen zoals theater, film maar ook beeldende kunst kunnen de toeschouwer tijdelijk meenemen in een andere wereld en een andere tijdservaring. Een onderzoek naar de invloed van dit soort kunstvormen op de zoals in deze tekst gedefinieerde ervaringsarmoede, zou interessante inzichten op kunnen leveren.

Een ander interessant punt voor een vervolgstudie is hoe de technologie kan aansturen op bepaald gedrag en hierbij een rol kan spelen in het voorkomen van zijn eigen effect van overprikkeling. Zoals in dit onderzoek naar voren komt, is het niet gemakkelijk voor de mens om zelf in te schatten wanneer technologie te snel wordt om bij te houden. Ik gaf al eerder het voorbeeld van de grote hoeveelheid auto-ongelukken. Maatregelen zoals verkeersdrempels en een instelling van de maximale snelheid van de auto kunnen het aantal ongelukken aanzienlijk reduceren doordat ze ingrijpen op de menselijke omgang met de technologie. Dit soort aanpassingen kunnen de discrepantie tussen de technologische en menselijke snelheid rechttrekken en daarmee overprikkeling tegengaan. Misschien kan in een dergelijke technologievolle wereld de ervaringsvolle leegte toch weer bereikt worden.

Literatuurlijst

Benjamin, Walter. *Kleine filosofie van het flaneren: Passages, Parijs, Baudelaire*. Vertaald door Ineke van der Burg, Jan van Heemst en Wim Notenboom. Amsterdam: Sua Amsterdam, 1992.

Benjamin, Walter. *Maar een storm waait uit het paradijs: Filosofische essays over taal en geschiedenis*. Vertaald door Ineke van der Burg en Mark Wildschut. Nijmegen: SUN, 1996.

Borgmann, Albert. *Technology and the Character of Contemporary Life: A Philosophical Inquiry*. Chicago: University of Chicago Press, 2009.

Borgmann, Albert. "The Moral Complexion of Consumption." *Journal of Consumer Research* 26.4 (2000): 418-422.

Damme, Maike van, et. al. *Verzonken technologie: ICT en de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2005.

De Cauter, Lieven. *Archeologie van de kick: Over moderne ervaringshonger*. Nijmegen: Vantilt, 2013.

Feenberg, Andrew. "Philosophy of Technology at the Crossroads: Critique of Heidegger and Borgmann." In *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*, geredigeerd door Robert C. Scharff en Val Dusek, 362-374. Malden: John Wiley & Sons, 2014.

Haraway, Donna. "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Social Feminism in the Late Twentieth Century." In *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*, geredigeerd door Robert C. Scharff en Val Dusek, 610-630. Malden: John Wiley & Sons, 2014.

Heidegger, Martin. "The Question Concerning Technology." In *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*, geredigeerd door Robert C. Scharff en Val Dusek, 305-317. Malden: John Wiley & Sons, 2014.

Latour, Bruno. "Technology is Society Made Durable." In *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*, geredigeerd door John Law, 103-131. Londen: Routledge, 1991.

Lavender, Andy. "Digital Culture." In *Mapping Intermediality in Performance*, geredigeerd door Sarah Bey-Cheng et. al., 125-134. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010.

Lister, Martin, et. al. *New Media: A Critical Introduction*. New York: Routledge, 2009.

McLuhan, Marshall. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge: MIT Press, 1994.

Mosco, Vincent. *The digital sublime: Myth, power, and cyberspace*. Cambridge: MIT Press, 2005.

Rosa, Hartmut. *Alienation and Acceleration: Towards a Critical Theory of Late-Modern Temporality*. Malmö: NSU Press, 2010.

Schnitzler, Hans. *Kleine Filosofie van de Digitale Onthouding*. Meppel: De Bezige Bij, 2017.

Stearn, G. E. *McLuhan: Hot & Cool – A Primer for the Understanding of and a Critical Symposium with Responses by McLuhan*. London: Penguin Books, 1968.

Tiles, Mary, en Hans Oberdiek. "Conflicting Visions of Technology." In *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*, geredigeerd door Robert C. Scharff en Val Dusek, 249-259. Malden: John Wiley & Sons, 2014.

Turkle, Sherry. *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. New York: Basic Books, 2011.

Verbeek, Peter-Paul. *De grens van de mens: Over techniek, ethiek en de menselijke natuur*. Rotterdam: Lemniscaat, 2011.